

УДК 369.04

Ольга КИРИЛЕНКО

ПЕНСІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: НА ШЛЯХУ РЕФОРМУВАННЯ

Зазначено основні підсумки пенсійної реформи в Україні, виявлено невирішені проблеми, систематизовано заходи з подальшого вдосконалення пенсійної системи. Запропоновано шляхи зміцнення фінансового стану бюджету Пенсійного фонду України. Визначено причини тінізації заробітної плати та обґрунтовано заходи щодо її зменшення. Акцентовано на необхідності запровадження обов'язкового накопичувального пенсійного страхування та другого рівня пенсійної системи. Узагальнено основні тенденції розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні. Здійснено порівняння масштабів розвитку глобальних пенсійних ринків і вітчизняного пенсійного ринку.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійна реформа, недержавні пенсійні фонди, глобальні пенсійні ринки.

Ольга КИРИЛЕНКО

Пенсионная система Украины: на пути реформирования

Отмечены основные итоги пенсионной реформы в Украине, выявлены нерешенные проблемы, систематизированы мероприятия по дальнейшему совершенствованию пенсионной системы. Предложены пути укрепления финансового состояния бюджета Пенсионного фонда Украины. Определены причины тенизации заработной платы и обоснованы мероприятия относительно ее уменьшения. Акцентировано на необходимости введения обязательного накопительного пенсионного страхования и второго уровня пенсионной системы. Обобщены основные тенденции развития негосударственных пенсионных фондов в Украине. Проведено сравнение масштабов развития глобальных пенсионных рынков и отечественного пенсионного рынка.

Ключевые слова: пенсионная система, пенсионная реформа, негосударственные пенсионные фонды, глобальные пенсионные рынки.

Olga KYRYLENKO

Reforming of the pension system in Ukraine

Introduction. The system of social protection and social security is of great importance for achieving social development strategic goals. Pension system reform measures which had been taken in Ukraine did not provide the solution to all of the accumulated problems in this area. The increasing complexity of social and economic status of the country, the emergence of new internal and external threats cause the acceleration of the national pension system reforming according to the declared goals.

The purpose of the paper is to summarize the results of the pension reforming in Ukraine, to identify current problems and the ways of their solution.

***Results.** The main results of the pension reforming in Ukraine were summarized; the unsolved problems were shown; further measures of the pension system reform improving were systemized. Ways of improving of the financial budget of the Pension Fund of Ukraine were offered. The reasons of the wage shadowing were defined and the measures of its reduction were substantiated. The necessity of introduction of mandatory funded pension insurance and second pillar pension system was emphasized. The main trends of private pension funds development in Ukraine were generalized. The levels of global pension and domestic pension markets development were compared.*

***Conclusion.** The need for completing of the initiated pension reform in Ukraine was emphasized according to the following issues: improving of the financial condition of the solidarity pension system; the introduction of the second pillar pension reform; the development of private pension provision; the development of financial market and its tools; the creation of mechanisms for protection pension savings from loss and devaluation; building of the trust in the private pension funds.*

***Keywords:** pension system, pension reform, private pension funds, global pension markets.*

JEL Classification: G230, H550.

Постановка проблеми. Основним програмним документом нашої держави – Стратегією “Україна – 2020” передбачено впровадження європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі шляхом забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. У механізмі реалізації зазначених цілей належне місце відведено реформі системи соціального захисту та пенсійній реформі [1].

Реформа пенсійної системи, на жаль, не вирішила нагромаджених у цій сфері проблем, має фрагментарний характер і, головним чином, торкнулася першого рівня – солідарної пенсійної системи. Ускладнення соціально-економічного становища країни, виникнення новітніх зовнішніх і внутрішніх загроз зумовлюють необхідність прискорення реформування вітчизняної пенсійної системи відповідно до задекларованих напрямків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії і практики пенсійного забезпечення та пенсійної реформи досліджують багато вітчизняних вчених. Так, сутність і функціональне призначення пенсій та пенсійного забезпечення обґрунтовують у своїх працях В. Грушко, С. Онишко, М. Ріппа, М. Шаварина, Н. Шаманська; проблеми вдосконалення пенсійної системи України досліджують О. Коваль, Е. Лібанова, О. Макарова, Л. Ткаченко; фінансові аспекти пенсійного забезпечення розглядають Н. Ткаченко, В. Толуб’як, А. Федоренко та ін. Самостійними і надзвичайно важливими напрямками досліджень більшості із зазначених науковців є обґрунтування необхідності та шляхів запровадження загальнообов’язкового накопичувального пенсійного страхування та розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Проте, незважаючи на наявність достатньо великого наукового доробку, залиша-

ються актуальними подальші наукові пошуки шляхів реформування пенсійної системи України в умовах незавершеності проголошеної пенсійної реформи і виникнення нових викликів і загроз щодо її здійснення.

Необхідність дослідження шляхів удосконалення пенсійної системи України загострюється в умовах несприятливих демографічних тенденцій (зменшення чисельності населення та його старіння), складної ситуації на ринку праці (безробіття і відплив кваліфікованих працівників за кордон), традиційно низької заробітної плати, поширення кризових явищ в економіці і державних фінансах. Проте такі загрози вважаються традиційними для пенсійної системи; до них в сучасних умовах додаються новітні виклики, головним чином пов'язані з особливостями постіндустріального розвитку, трансформацією соціально-економічної моделі, глобалізацією та політичними чинниками [2, 15–18]. Крім того, не безпідставними є побоювання фахівців щодо виникнення ризиків вже реформованої пенсійної системи у зв'язку із запровадженням її другого рівня [2, 25].

Метою статті є узагальнення підсумків проведеного реформування пенсійної системи України, виявлення наявних проблем та окреслення шляхів її подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою складовою соціальної політики кожної держави є пенсійне забезпечення громадян, що реалізується через пенсійну систему, яка в Україні передбачає трирівневу будову та перебуває на етапі формування. Починаючи з 2003 р., була розпочата реформа пенсійної системи, зумовлена: 1) несприятливими демографічними тенденціями, старінням та депопуляцією населення країни; 2) системними недоліками солідарної системи пенсійного забезпечення (відсутністю диференціації пенсій

залежно від трудового стажу та страхових внесків, значного розриву між максимальними і мінімальними пенсіями, розмірами пенсій жінок і чоловіків тощо); 3) незбалансованістю бюджету Пенсійного фонду України.

Аналіз змісту запроваджених пенсійною реформою заходів протягом 2004–2015 рр. дає можливість зробити висновки щодо їх спрямованості на: досягнення фінансової стабільності пенсійної системи загалом; забезпечення більш тісної ув'язки розміру пенсій, заробітної плати та страхового стажу; диверсифікацію джерел фінансування пенсій; заохочення громадян до заощадження коштів на старість. У процесі реформування пенсійної системи було здійснено низку заходів, спрямованих на вдосконалення першого рівня – солідарної пенсійної системи та розвиток другого рівня – накопичувального пенсійного забезпечення. Новації головним чином стосувалися підвищення пенсійного віку, збільшення страхового стажу, зміни порядку визначення заробітку, перерахунку і виплати пенсій, обчислення спеціальних пенсій тощо.

Отже, проведені покращення торкнулися лише солідарної пенсійної системи. Причому за умов неприйняття більшістю громадян запропонованих змін, уряд вдався лише до незначних за своїми фіскальними наслідками заходів. Не було здійснено реальних кроків щодо запровадження другого рівня пенсійної системи. Крім того, негативні тенденції у політичному та соціально-економічному становищі країни значно ускладнили подальший розвиток недержавних пенсійних фондів і зменшують мотивації громадян щодо участі у недержавному пенсійному забезпеченні.

Багаторічне нагромадження негативних тенденцій у сфері пенсійного забезпечення, незавершеність пенсійної реформи вимагають сьогодні суттєвого зміцнення фінансів пенсійної системи, проведення

більш радикальних заходів, спрямованих на збалансування бюджету Пенсійного фонду, що зменшить його “тиск” на державний бюджет і, в кінцевому підсумку, дасть можливість зменшити його дефіцит і загалом державний борг.

Розглянемо детальніше проблеми функціонування пенсійної системи України, а також шляхи їхнього вирішення на основі аналізу й узагальнення доступних статистичних даних та аналітичних матеріалів, що характеризують діяльність вітчизняної і зарубіжних пенсійних систем.

В табл. 1 наведено показники виконання бюджету Пенсійного фонду України за період з 2010 по 2015 рр. та планові показники на 2016 р. Вони засвідчують негативну тенденцію щодо послаблення фінансової основи бюджету Пенсійного фонду України, а саме – поступового зменшення частки покриття видатків Фонду за рахунок його власних доходів з 66–68% у 2011–2014 рр. до 63,9% у 2015 р. На 2016 р. передбачається суттєве зменшення власних доходів до 110 млрд. грн., внаслідок запроваджених змін у системі оподаткування, і рекордне збільшення коштів держбюджету на фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень пенсій, призначе-

них за пенсійними програмами, та дефіциту коштів Пенсійного фонду України – в обсязі 144,9 млрд. грн.; в результаті цього частка покриття видатків Фонду власними доходами у 2016 р. зменшиться до 42,9%.

Розбалансування бюджету Пенсійного фонду і збільшення його дефіциту – це результат дії комплексу внутрішніх та зовнішніх чинників політичного і соціально-економічного розвитку нашої держави, основними з яких, за висновками фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, є:

- системне порушення принципу економічної залежності видатків на споживання від отриманих доходів і ВВП;
- дисбаланс доходів і видатків Фонду через дії демографічних чинників;
- низька якість управлінських рішень у сфері пенсійного забезпечення;
- недоодержання власних доходів внаслідок великої кількості пільг за страховими внесками;
- фінансування видатків на управління Пенсійним фондом за рахунок власних доходів;
- скорочення кількості застрахованих осіб і страхувальників;
- законодавче обмеження максимального об’єкта справляння страхових внесків;

Таблиця 1

Динаміка показників бюджету Пенсійного фонду України*

(млрд. грн.)

Показники	Роки:						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016 (план)
Доходи, всього	185,8	199,8	224,0	250,5	244,3	266,5	257,2
В т.ч.							
– власні надходження	119,3	139,1	158,0	166,9	165,9	169,9	110,0
– кошти Державного бюджету України	64,1	58,3	64,5	83,2	75,8	94,8	144,9
Частка коштів з Державного бюджету України у сукупних доходах, %	34,5	29,2	28,8	33,2	31,0	35,6	56,3
Видатки, всього	191,5	210,7	233,7	250,3	243,5	265,7	256,4
Покриття видатків власними доходами, %	62,3	66,0	67,6	66,7	68,1	63,9	42,9

* Складено на основі [3].

– суттєві відмінності в розмірах пенсій окремих категорій громадян, що спричинює соціальне напруження і створює додатковий тиск на пенсійну систему [4].

Важливим резервом збалансування бюджету Пенсійного фонду є збільшення надходжень єдиного соціального внеску, як основного джерела доходів, зокрема через детінізацію оплати праці. За оцінками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, протягом останніх років відбувається зростання масштабів тіньової економіки від 28% офіційного ВВП у 2007 р. до 42–43% у 2014–2015 рр. [5, 3]. Складовою такої негативної тенденції є поширення тіньових процесів у сфері оплати праці, що підтверджується перевітками суб'єктів господарювання органами Державної фіскальної служби України, результати яких показали, що більше половини роботодавців порушують законодавство у сфері виплати зарплати та інших доходів фізичних осіб [6]. В Міністерстві соціальної політики України підрахували, що в тіньовому секторі щороку виплачують понад 200 млрд. грн., з яких не сплачують податки [7].

Основними загальноекономічними чинниками, що зумовили посилення тінізації заробітної плати, є:

- спад виробництва, зростання безробіття, інфляція та підвищення цін на товари споживання, що зменшує та знецінює доходи населення;
- високий рівень тіньової економіки, корупція в державних структурах і фіскальних органах, в органах місцевого самоврядування;
- достатньо високе податкове навантаження на фонд оплати праці, причому не за рахунок податку на доходи фізичних осіб, а єдиного соціального внеску, що суперечить світовій практиці й обмежує можливості працівників у здійсненні внесків до недержавних пенсійних фондів;

- неефективне адміністрування податків і масове ухилення від сплати податків, зборів і обов'язкових платежів;
- мізерність пенсій для переважної більшості пенсіонерів, недовіра населення до держави, яка запровадила оподаткування пенсій та обмеження їх виплати працюючим пенсіонерам.

Поширення тіньових процесів в оплаті праці справляє негативний вплив на економіку держави, оскільки недоотримуються значні бюджетні доходи через виплату зарплати “в конвертах”. Крім того, створюються ризики для працівників, для яких відсутні гарантії працевлаштування, соціального страхування, забезпечення належних умов безпеки праці й адекватної її оплати. Таким чином, значна частина населення залучається до кримінальних відносин; у працівників, особливо молодих, формується невірний стереотип уявлень щодо своїх громадянських обов'язків, обов'язковості сплати податків для фінансового забезпечення надання суспільних послуг.

Зменшення тінізації заробітної плати – надзвичайно складне і комплексне завдання, вирішення якого потребує проведення низки системних реформ в економіці, це зокрема:

- модернізація публічних фінансів, забезпечення їх прозорості та підконтрольності, що необхідно для зміцнення довіри громадян до держави;
- реформа оплати праці, підвищення її частки у виробленій вартості;
- легалізація зайнятості, зменшення безробіття та створення нових робочих місць, забезпечення молодих фахівців першим робочим місцем;
- формування сприятливих умов для розвитку підприємництва, малого і середнього бізнесу, для інвестицій та інновацій;
- зменшення загального податкового навантаження, і в т.ч. на фонд оплати пра-

ці, зниження ставок єдиного соціального внеску, перерозподіл часток роботодавця та працівника у його структурі на користь працівника;

- запровадження декларування витрат, зокрема у великих сумах, що спонукатиме працівників до легалізації своїх доходів;
- подолання корупції, підвищення ефективності контрольних заходів фіскальних органів щодо сплати єдиного соціального внеску;
- виховання податкової культури та податкової дисципліни платників податків, посилення відповідальності за ухилення від сплати податків, за недотримання норм трудового законодавства;
- проведення територальними органами Пенсійного фонду та іншими державними органами широкої роз'яснювальної роботи серед населення, популяризація легальної зайнятості як джерела майбутньої пенсії.

Зміцнення фінансової стабільності Пенсійного фонду України та забезпечення соціальної справедливості для пенсіонерів можливе за допомогою розвитку накопичувального пенсійного страхування і запровадження другого рівня пенсійної системи, що в перспективі стане фактором зростання доходів пенсіонерів та посилення їх особистої відповідальності за рівень власного добробуту в майбутньому.

Дискусії щодо часу запровадження другого рівня тривають понад десять років, окремі науковці справедливо наголошують на наявності певних короткострокових і довгострокових ризиків, визначаючи шляхи їх мінімізації [13, 159]. Ми підтримуємо думку фахівців, які вважають недоцільним і необґрунтованим подальше зволікання із запровадженням обов'язкового накопичувального пенсійного страхування [8; 9, 4–5; 10, 246–247; 11; 12; 13, 148]. За час від початку проведення пенсійної реформи було розроблено кілька

законопроектів щодо механізму функціонування загальнообов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування. Нині на розгляді у Верховній Раді України перебуває законопроект № 4608 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій”, поданий Кабінетом Міністрів України у травні цього року. Метою законопроекту № 4608 визначено створення справедливої системи пенсійного забезпечення шляхом: переходу на єдиний принцип нарахування пенсій, удосконалення солідарної системи і звільнення її від невластивих для неї виплат (пільгових пенсій та пенсій за вислугу років), врегулювання порядку виплати пенсій за кордон та пенсій по інвалідності від нещасного випадку на виробництві. Окрім цього, в проекті визначено основи механізму функціонування другого рівня пенсійної системи наступним чином:

- до участі у накопичувальній системі залучаються особи, які станом на 01.07.2017 року підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню;
- особи, яким на 01.07.2017 року залишилося більше 10 років до досягнення пенсійного віку, беруть обов'язкову участь у накопичувальній системі;
- особи, яким на 01.07.2017 року залишилося менше 10 років до досягнення пенсійного віку, мають право прийняти рішення не сплачувати страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування;
- ставка внеску до накопичувальної системи збільшується поступово на 1% щорічно, починаючи з 2% з 01.07.2017 року до 5% з 01.01.2020 року та в подальших роках за рахунок застрахованої особи із компенсацією цих витрат за рахунок

роботодавця шляхом відповідного підвищення зарплати.

Поступове запровадження в Україні накопичувальної системи пенсійного страхування за відповідними професійними пенсійними програмами дозволить звільнити солідарну систему від невластивих для неї виплат і сприятиме збільшенню доходів пенсіонерів та покращенню їх добробуту. Аналогічні позитивні наслідки має динамічне і повноцінне функціонування третього рівня пенсійної системи – недержавного пенсійного забезпечення.

Система недержавних пенсійних фондів в Україні почала формуватися після прийняття 9.07.2003 р. Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”. Початковий процес розвитку недержавних пенсійних фондів характеризувався достатньою динамічністю: збільшенням кількості фондів та учасників недержавного пенсійного забезпечення, зростанням загальних пенсійних активів, пенсійних внесків і пенсійних виплат, збільшенням інвестиційного доходу. Проте фінансова криза справила певний негативний вплив на діяльність недержавних пенсійних фондів України, що супроводжувалося зменшенням їхньої

кількості, сповільненням досягнутих раніше темпів їхнього зростання і призвело до погіршення окремих параметрів.

У табл. 2 показано основні показники, які характеризують розвиток недержавних пенсійних фондів України у 2005–2015 рр. На основі аналізу наведених даних, а також щорічних звітів Національної комісії, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг, можна визначити наступні тенденції у недержавному пенсійному забезпеченні:

- з 2005 р. по 2008 р. відбулося подвійне зростання кількості недержавних пенсійних фондів, що було зумовлено позитивними змінами у соціально-економічному розвитку країни, законодавчою регламентацією їх діяльності. Проте, починаючи з 2010 р., чисельність недержавних пенсійних фондів почала неухильно зменшуватися і у 2015 р. практично досягла рівня 2007 р.;
- серед діючих недержавних пенсійних фондів переважають відкриті фонди (майже 90%); вони більш доступні для широких верств населення порівняно з професійними та корпоративними фондами. Серед усіх недержавних пенсійних фондів ви-

Таблиця 2

Показники діяльності недержавних пенсійних фондів України*

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість НПФ на кінець року, шт.	54	79	79	110	108	101	105	94	81	76	72
Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами, тис. осіб	88,4	193	278,7	482,5	497,1	569,2	594,6	584,8	840,6	833,7	836,7
Загальні активи НПФ, млн. грн.	46,2	137	281,0	612,2	857,9	1144,3	1386,9	1660,1	2089,8	2469,2	1980,0
Пенсійні внески, млн. грн. в т.ч. від фізичних осіб, млн. грн.	36,4 2,2	119,7 5,3	234,4 14,0	582,9 26,0	754,6 31,8	925,4 40,7	1102,0 50,6	1313,7 58,6	1587,5 66,5	1808,2 71,4	1886,8 80,3
Пенсійні виплати, млн. грн.	1,7	4,0	9,1	27,3	90,1	158,2	208,9	251,9	300,2	421,4	557,1
Інвестиційний дохід, млн. грн. або % до залучених внесків	9,7 26,6	23,4 19,5	68,1 29,0	86,8 14,9	236,7 31,4	433,0 46,8	559,9 50,8	620,3 47,2	818,0 51,5	1095,0 60,6	657,0 34,8
Витрати, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн. або % до загальних активів	1,2 2,6	6,1 4,4	16,6 5,9	31,6 5,2	47,1 5,5	64,6 5,6	86,6 6,2	106,6 6,4	135,3 6,5	171,0 6,9	215,2 10,9

* Складено на основі [14].

- різняється корпоративний недержавний пенсійний фонд НБУ, фінансовий стан і результати діяльності якого справляють суттєвий вплив на загальний стан системи недержавних пенсійних фондів країни;
- через відмінності у соціально-економічному розвитку регіонів сформувався вкрай нерівномірний територіальний розподіл недержавних пенсійних фондів. Так, у 2015 р. із 72 недержавних пенсійних фондів (або 73,6% їх кількості) – 53 працювало у столиці, водночас у 17 областях немає жодного зареєстрованого фонду. Крім того, існують значні відмінності в регіональному розрізі у результативних показниках діяльності фондів: кількості учасників і укладених контрактів, обсягах загальних активів, залучених внесків;
 - нині серед учасників недержавних пенсійних фондів переважають чоловіки (у 2013–2015 рр. – понад 58%), а також особи віком від 25 до 50 років, які краще усвідомлюють необхідність акумуляції додаткових заощаджень у випадку виходу на пенсію; частка таких учасників у 2015 р. становила 63,4%. Найбільш консервативна група учасників недержавного пенсійного забезпечення – це молоді люди віком до 25 років (3,1% усіх учасників), а у всіх вікових групах – жінки;
 - поряд зі зростанням пенсійних внесків, як важливого якісного показника розвитку недержавних пенсійних фондів, має місце зменшення питомої ваги внесків від фізичних осіб з 6,0% у 2005 р. і 2007 р. до 4,3% у 2015 р., що свідчить про недовіру населення до недержавних пенсійних фондів як фінансового інституту і дієвого важеля покращення свого пенсійного забезпечення у старості;
 - починаючи з 2009 р., відбулося сповільнення темпів росту пенсійних активів недержавних пенсійних фондів України і у 2015 р. – абсолютне зменшення їхнього обсягу майже на 20% від попереднього року внаслідок нестабільної економічної ситуації, зменшення або тимчасового припинення пенсійних внесків і збільшення пенсійних виплат. Нині понад 50% усіх активів недержавних пенсійних фондів припадає на корпоративний пенсійний фонд НБУ, що свідчить про нерозвинутість вітчизняної системи недержавних пенсійних фондів;
 - серед пенсійних виплат традиційно переважають (у 2015 р. – 85%) одноразові виплати, які здійснюються у випадках тяжких захворювань учасника фонду, за умови нагромадження малих сум для виплати пенсії, виїзду учасника фонду за межі країни, що негативно характеризує рівень розвитку недержавного пенсійного забезпечення загалом, є наслідком низької оплати праці більшості працюючих, підтверджує невпевненість людей у завтрашньому дні;
 - основними напрямками інвестування пенсійних активів є депозити в банківських установах (39,4% інвестованих активів недержавних пенсійних фондів), цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (34,1%), облігації підприємств (13,4%). Така структура інвестування відповідає встановленим вимогам, проте свідчить про відсутність привабливих і надійних фінансових інструментів для вкладання коштів недержавних пенсійних фондів;
 - разом з цим рівень інвестиційного доходу до сплачених пенсійних внесків до 2014 р. мав стабільну тенденцію до зростання, що було наслідком обережної і консервативної інвестиційної політики недержавних пенсійних фондів, головною метою якої є збереження заощаджень громадян. Проте за умови залучення більших обсягів пенсійних внесків для недержавних пенсійних фондів

відкривалися б кращі можливості щодо диверсифікації нагромаджених активів;

- відбувається як абсолютне, так і відносно зростання витрат з управління недержавними пенсійними фондами, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів. Частка таких витрат щодо загальних активів недержавних пенсійних фондів зростає у 2005–2016 рр. від 2,6% до 10,9%. Суттєве збільшення таких витрат спостерігається на етапі створення фондів, а також при збільшенні масштабів їхньої інвестиційної діяльності на фондовому ринку.

Отже, в Україні відбулося становлення недержавних пенсійних фондів як елементу фінансової і пенсійної системи держави, що супроводжувалося зростанням протягом певного періоду часу кількісних і якісних показників їх діяльності, а також нагромадженням необхідного досвіду роботи у цій сфері. Проте сьогодні ефективному розвитку недержавного пенсійного забезпечення, за висновками Нацкомфінпослуг, перешкоджають не лише зальноекономічні чинники, а й специфічні, притаманні фінансовому ринку. Серед них:

- обмежений вибір фінансових інструментів, придатних для інвестування в них пенсійних коштів;
- складна процедура доступу недержавних пенсійних фондів до зовнішніх фінансових ринків;
- збільшення ризиків неповернення пенсійних активів, які розміщені на депозитних рахунках банківських установ, до яких запроваджено тимчасову адміністрацію або прийнято рішення про їх ліквідацію;
- відсутність зацікавленості роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм для своїх працівників;
- низький рівень роз'яснювальної роботи щодо ролі накопичувального пенсійного забезпечення в суспільстві та недостат-

ня фінансова спроможність громадян щодо участі в ньому [14].

Обґрунтування напрямів подальшої розбудови вітчизняної пенсійної системи вимагає звернення до передового зарубіжного досвіду та проведення відповідних міжнародних порівнянь. Як відомо, показниками, що характеризують розвиток національних пенсійних систем, є їх внутрішня структура, динаміка пенсійних активів, їх частка у ВВП, характер та інструменти, за допомогою яких здійснюється розміщення пенсійних активів на фінансових ринках, співвідношення схем формування пенсійних фондів тощо.

За даними компанії The Towers Watson, яка здійснює моніторинг пенсійних систем, у 2015 р. відбулося зменшення світових пенсійних активів на 6,1%, а їх обсяг становив 35316 млрд. дол. США або 80% ВВП їх економік [15]. Слід зазначити, що такі результати є певною мірою несподіваними і повністю протилежними за своїм характером від тенденцій попередніх десяти років, коли позитивні тренди демонстрували майже усі країни з найбільшими пенсійними системами.

В табл. 3 наведено дані щодо обсягів і динаміки пенсійних активів 19 країн з найбільшими пенсійними системами. У 2015 р., як і раніше, США залишаються найпотужнішим ринком щодо показників пенсійних активів, значно випереджаючи дві інші країни з розвинутими пенсійними системами – Японію та Великобританію; разом ця трійка зосереджує 78,2% світових пенсійних активів. До сімки найбільших країн за обсягами пенсійних активів належать, окрім зазначених трьох, Канада, Австралія, Нідерланди і Швейцарія. Найменші пенсійні активи сформовані у пенсійних системах Гонконгу, Індії та Іспанії.

Для того, щоб зрозуміти, наскільки Україна відстає у розвитку недержавного пенсійного забезпечення, достатньо навести лише один показник – загальну вартість

Таблиця 3

Динаміка світових пенсійних активів у 2005–2015 рр. [15]

(млрд. дол.)

№	Країна	Пенсійні активи на кінець 2005 р.	Станом на кінець 2015 р.		Середньорічні темпи росту пенсійних активів за 10 років, %
			Пенсійні активи	Пенсійні активи у % до ВВП	
1	США	12396	21779	121,2	5,8
2	Великобританія	1917	3204	111,9	5,3
3	Японія	3025	2746	66,7	-1,0
4	Канада	870	1525	97,0	5,8
5	Австралія	618	1484	119,6	9,1
6	Нідерланди	740	1378	183,6	6,4
7	Швейцарія	502	804	118,7	4,8
8	Південна Корея	–	545	39,1	–
9	Німеччина	278	427	12,7	4,4
10	Малайзія	–	190	60,6	–
11	ПАР	155	181	57,2	1,6
12	Бразилія	138	180	10,0	2,7
13	Мексика	73	177	15,2	9,2
14	Чилі	75	159	66,4	7,9
15	Франція	132	151	6,2	1,3
16	Ірландія	92	128	56,1	3,3
17	Гонконг	53	123	39,9	8,8
18	Індія	–	94	4,3	–
19	Іспанія	33	41	3,3	2,0
	Всього	21098	35316	80,0	5,1

активів недержавних пенсійних фондів, яка станом на 31.12.2015 р. становила лише 1980 млн. грн. або 82,5 млн. дол. США. Причому, порівняно з 2014 р., відбулося достатньо суттєве скорочення активів недержавних пенсійних фондів, а саме на 19,8%, що значно віддаляє нас від прикладів кращої світової практики [14].

Відмінності в обсягах пенсійних активів 19 аналізованих країн спричиняють достатньо значні коливання показника відношення їх пенсійних активів до ВВП, а саме: від 3,3% і 4,3% відповідно в Іспанії та Індії – до 183,6% у Нідерландах. В п'яти країнах розміри пенсійних активів перевищують ВВП, це – Нідерланди, США, Великобританія, Австралія та Швейцарія, в Канаді – наближаються до обсягів річного ВВП, це

у п'яти країнах пенсійні активи становлять більше половини ВВП, це – Японія, Малайзія, Південно-Африканська Республіка, Чилі та Ірландія.

Основними напрямками інвестування пенсійних активів в семи найбільших світових пенсійних системах є вкладення в акції (в середньому 44%) та облігації (в середньому 29%), що таким чином збільшує інвестиційні ресурси країн та сприяє їх економічному зростанню [15].

Водночас поточна структура інвестування активів недержавних пенсійних фондів України є вкрай нераціональною порівняно з кращою зарубіжною практикою, оскільки майже 40% пенсійних активів зберігається на банківських депозитах, 34% – вкладено у цінні папери, дохід за якими

гарантовано Кабінетом Міністрів України, лише 13,4% – в облігації і 3,3% – в акції українських емітентів [14]. Як бачимо, стратегія інвестування активів недержавних пенсійних фондів є консервативною внаслідок дії багатьох об'єктивних чинників, а саме: політичної й економічної нестабільності в країні, фінансової кризи, нерозвиненості фінансового ринку, відсутності довіри до державної та місцевої влади тощо.

Вивчення підсумків розвитку глобальних пенсійних ринків і пенсійного ринку України дає можливість зазначити наступне:

- протягом останніх років, незважаючи на кризові явища, відбувається зростання як абсолютних, так і відносних показників обсягів пенсійних активів (до ВВП) по переважній більшості країн;
- пенсійна система є одним із найбільших постачальників інвестиційного ресурсу на національні та міжнародні ринки капіталу. Причому майже 3/4 накопичених пенсійних активів інвестується в реальну економіку через акції та облігації, які залишаються основними формами розміщення пенсійних активів;
- структура інвестованих пенсійних активів в світі і Україні має протилежні характеристики, що відзрекалює нерозвинутість вітчизняного фінансового ринку та є наслідком несприятливих тенденцій політичного і соціально-економічного становища в країні;
- мізерні обсяги пенсійних активів України зумовлені головним чином відсутністю другого рівня пенсійної системи, запровадження якого безпідставно з року в рік відтермінується.

Висновки. Підводячи підсумок, слід наголосити на необхідності завершення розпочатої реформи пенсійної системи України. Основні напрями щодо її подальшого

вдосконалення можна показати в межах кожного рівня пенсійної системи; стратегічно вони полягають у наступному:

- 1) зміцнення фінансового стану солідарної пенсійної системи шляхом:
 - забезпечення зростання доходів бюджету Пенсійного фонду України через детінізацію оплати праці, розширення бази оподаткування єдиним соціальним внеском, зменшення переліку пільг щодо його сплати та скасування обмежень бази їхнього нарахування, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та збільшення доходів громадян, зменшення безробіття;
 - оптимізації видатків бюджету Пенсійного фонду України, зокрема, шляхом запровадження єдиних підходів у розрахунку пенсій для всіх категорій осіб; встановлення обмежень максимальних розмірів для пенсій, які були призначені до 01.10.2011 р.; здійснення фінансування управлінських видатків Пенсійного фонду України з державного бюджету;
- 2) якнайшвидше запровадження другого рівня пенсійної системи, розвиток фінансового ринку та його інструментів з метою створення необхідних умов для ефективного функціонування накопичувального пенсійного забезпечення;
- 3) сприяння розвитку недержавного пенсійного забезпечення, створення умов для ефективного функціонування вітчизняного фондового ринку відповідно до принципів ринкової економіки, формування фінансових інструментів, необхідних для розвитку недержавних пенсійних фондів, створення механізмів захисту пенсійних заощаджень громадян від втрати та знецінення, зміцнення довіри до недержавних пенсійних фондів.

Список використаних джерел

1. Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020", схвалена указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>

2. Коваль О.П. Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України : аналіт. доповідь / О.П. Коваль. – К. : НІСД, 2012. – 44 с.

3. Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>

4. Пищуліна О., Щодо балансування фінансового стану Пенсійного фонду України : аналіт. доповідь [Електронний ресурс] / О. Пищуліна, О. Коваль // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/297/>

5. Тенденції тіньової економіки в Україні. 2015 р. // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – К., 2015. – 29 с.

6. Детинізація зарплат: конверти все ще непереможні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://newsradio.com.ua/2015_04_24/Det-n-zac-ja-zarplat-konverti-vse-shhe-neperezozhn-5355/

7. Розенко П. Основний ресурс Пенсійного фонду – детинізація зарплат [Електронний ресурс] / П. Розенко. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248043743

8. Другий пішов // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 127. – С. 7.

9. Таггарт Мак. Рекомендації щодо подальшого реформування пенсійної системи в Україні з метою забезпечення її стабільності / Греє Мак Таггарт, Наталя Горюк, Чарльз Сігер. – К. : USAID. Програма розвитку фінансового сектору. Грудень 2014 р. – 23 с.

10. Рудик В.К. Сучасні тенденції розвитку системи пенсійного страхування в Україні : монографія / В.К. Рудик. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2014. – 272 с.

11. Федоренко А. Поява другого рівня пенсійної системи – подвійний стимул до розвитку ринку недержавних пенсійних фондів / А. Федоренко // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 81. – С. 18.

12. Коваль Л. Як подолати дефіцит пенсійного бюджету? [Електронний ресурс] / Л. Коваль // Урядовий кур'єр. – 2016 – 22 червня. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-podolati-deficit-pensijnogo-byudzhetu/p/>

13. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації : колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.

14. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua/>

15. Global pension assets 2016. Willis Towers Watson [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.towerswatson.com/>

References

1. Stratehiia staloho rozvytku "Ukraina – 2020", shkvalena ukazom Prezydenta Ukrainy vid 12 sichnia 2015 roku № 5/2015 [The strategy for sustainable development. Decree of the President of Ukraine]. (2015, January 12). Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/>.

2. Koval, O.P. (2012). Ryzky, zahrozy, priorytety ta naslidky reformuvannia pensiinoi systemy Ukrainy [The risks, threats, priorities and consequences of pension reform of Ukraine]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

3. Ofitsiynyi sait Pensiinoho fondu Ukrainy [Official website of the Pension fund of Ukraine]. Available at: <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>.

4. Pyshchulina, O. & Koval, O. Shchodo balansuvannia finansovoho stanu Pensiinoho fondu Ukrainy [As for balancing the financial condition of the Pension Fund of Ukraine]. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/297/>.

5. *Tendentsii tinovoi ekonomiky v Ukraini. 2015 r.* [Trends of shadow economy in Ukraine]. (2015). Kyiv: Ministry of economic development and trade of Ukraine [in Ukrainian].
6. *Detinizatsiia zarplat: konverty vse shche neperemozhni* [De-shadowing of wages, the envelopes still invincible]. Available at: http://newsradio.com.ua/2015_04_24/Det-n-zac-ja-zarplat-konverti-vse-shhe-neperemozhn-5355/.
7. Rozenko, P. *Osnovnyi resurs Pensiinoho fondu – detinizatsiia zarplat* [The main resource of the Pension fund – deshadowing of wages]. Available at: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248043743
8. *Druhyi pishov* [The second went]. *Uriadovy kurier – Governmental express*, 2013, 127 [in Ukrainian].
9. Mak Tahhart, H., Horyuk., N., & Siher, Ch. (2014). *Rekomendatsii shchodo podalshoho reformuvannia pensiinoi systemy v Ukraini z metoiu zabezpechennia yii stabilnosti* [Recommendations for further reforming the pension system in Ukraine in order to ensure its stability]. Kyiv: US-AID [in Ukrainian].
10. Rudyk, V.K. (2014). *Suchasni tendentsii rozvytku systemy pensiinoho strakhuvannia v Ukraini* [Modern trends of pension insurance system in Ukraine]. *Kamyanets-Podilskyi: Abetka* [in Ukrainian].
11. Fedorenko, A. (2013). *Poiava drugoho rivnia pensiinoi systemy – podviinyi stymul do rozvytku rynku nederzhavnykh pensiinykh fondiv* [The appearance of the second pillar of pension system – dual incentive to develop the market of private pension funds]. *Uryadovyy kuryer – Governmental express*, 81 [in Ukrainian].
12. Koval, L. (2016). *Yak podolaty defitsyt pensiinoho biudzhetu?* [How to overcome the deficit of the pension budget?]. *Uriadovy kurier – Governmental express*. Available at: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-podolati-deficit-pensijnogo-byudzhetu/p/>.
13. Libanova, E.M. (Eds.). (2010). *Pensiina reforma v Ukraini: napriamy realizatsii* [Pension reform in Ukraine: trends of realization]. Kyiv: Institut demografichnykh i sotsialnykh doslidzhen NAS Ukrainy [in Ukrainian].
14. *Ofitsiinyi sait Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuвання ryнкiv finansovykh posluh* [Official website of the State commission for regulation of financial services markets]. Available at: <http://www.dfp.gov.ua>.
15. *Global pension assets 2016*. Willis Towers Watson. Available at: <https://www.towerswatson.com/>.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2016.